

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA G‘OYAVIY-MAFKURAVIY KOMPETENTLIKNI
RIVOJLANTIRISHNING MILLIY TA‘LIM AMALIYOTIDAGI HOLATI VA
TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI

Xo‘jaqulov Oybek Aloxonovich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23389788>

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak pedagoglarda g‘oyaviy-mafkuraviy kompetentlikni rivojlantirishning milliy ta‘lim amaliyotidagi holati tahlil qilinadi va uni takomillashtirish imkoniyatlari ko‘rsatiladi. Muallif amaliyotni uch qatlam me‘yoriy, tashkiliy va amaliy qatlamlar bo‘yicha ko‘rib chiqib, ular o‘rtasidagi to‘rtta uzilishni aniqlaydi. Milliy ma‘naviy merosda mavjud bo‘lgan munozara va dalil keltirish an‘anasi tahlil qilinib, uning zamonaviy pedagogik usullar bilan muvofiqligi asoslanadi. Tadqiqotda takomillashtirishning beshta yo‘nalishi taklif etilib, ularning har biri qaysi uzilishni bartaraf etishga qaratilgani ko‘rsatiladi. Shuningdek milliy an‘ana va tanqidiy muhokamaga asoslangan usullar o‘rtasida ziddiyat mavjudligi haqidagi qarash ko‘rib chiqilib, unga asoslangan javob beriladi.

Kalit so‘zlar: g‘oyaviy-mafkuraviy kompetentlik, milliy ta‘lim amaliyoti, me‘yoriy qatlam, tashkiliy qatlam, uzilish, ma‘naviy meros, munozara an‘anasi, takomillashtirish yo‘nalishlari

Abstract. This article examines the current state of ideological and worldview competence development among prospective teachers in national educational practice and identifies opportunities for improvement. The author analyzes educational practice across three layers—normative, organizational, and practical—and identifies four gaps between them. The tradition of debate and argumentation embedded in the national spiritual heritage is examined, and its compatibility with contemporary pedagogical methods is substantiated. The study proposes five areas for improvement, specifying the particular gap each is intended to address. It also considers the view that national traditions conflict with methods based on critical discussion and provides reasoned arguments in response to this position.

Keywords: ideological and worldview competence, national educational practice, normative layer, organizational layer, gap, spiritual heritage, tradition of debate, areas for improvement.

KIRISH

Har qanday ta‘lim amaliyotini baholashda uchta qatlamni farqlash zarur. Birinchi qatlam me‘yoriy: hujjatlarda nima belgilangan, qanday maqsad qo‘yilgan, qanday natija kutilmoqda. Ikkinchi qatlam tashkiliy: bu maqsadga erishish uchun qanday ish turlari, soatlar va javobgarlik tizimi belgilangan. Uchinchi qatlam amaliy: auditoriyada haqiqatda nima yuz beradi. Bu uch qatlam hech qachon to‘liq mos tushmaydi va ular o‘rtasidagi tafovut o‘z-o‘zidan kamchilik emas har qanday tizimda u mavjud. Muammo tafovut tizimli tus olganda, ya‘ni bir qatlamdagi o‘zgarish boshqasiga umuman yetib bormaganda boshlanadi. Shu sababli amaliyotni tahlil qilishning asosiy vazifasi qatlamlarni alohida tavsiflash emas, ular o‘rtasidagi uzilishlarni aniqlashdir. Mazkur maqolaning maqsadi bo‘lajak pedagoglarda g‘oyaviy-mafkuraviy kompetentlikni rivojlantirishning milliy ta‘lim amaliyotidagi holatini tahlil qilish va takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat. Vazifalar: amaliyotni

uch qatlam bo'yicha ko'rib chiqish; qatlamlararo uzilishlarni aniqlash; milliy ma'naviy merosdagi tegishli an'analarni tahlil qilish; takomillashtirish yo'nalishlarini belgilash. Tadqiqotda milliy ta'lim amaliyoti deganda oliy pedagogik ta'lim tizimida g'oyaviy-ma'naviy tarbiya va unga aloqador fanlar doirasida olib borilayotgan ish tushuniladi. Tahlil muayyan muassasalar faoliyatini baholashni maqsad qilmaydi; u amaliyotning umumiy mantiqiga, ya'ni takrorlanadigan jihatlariga qaratilgan. Mavzuning dolzarbligi ikki jihat bilan bog'liq. Birinchidan, bo'lajak pedagog maktabda o'quvchilarning bahsli savollariga duch keladi va bu savollarga tayyor ibora bilan javob berib bo'lmaydi. Ikkinchidan, zamonaviy axborot muhiti talabaga mafkuraviy mazmunni rasmiy kanallardan tashqarida ham yetkazadi; bu mazmun ko'pincha hissiy jozibador, lekin dalil jihatidan tekshirilmagan bo'ladi. Ikkala holat ham tahlil qobiliyatini talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Milliy ma'naviy merosda ta'lim va tarbiya masalalari keng o'rin egallaydi. Abu Nasr Forobiy o'z asarlarida komil insonni tarbiyalash masalasini ko'tarib, bilim egallashning bosqichlarini va aqliy tarbiyaning axloqiy tarbiya bilan bog'liqligini tahlil qilgan. Uning yondashuvidagi muhim jihat shundaki, u bilimni tayyor holda qabul qilishni emas, mulohaza orqali o'zlashtirishni asos qilib oladi. Abu Rayhon Beruniy ilmiy bilishga oid qarashlarida manbaga tanqidiy munosabat tamoyilini izchil qo'llagan: u turli xalqlarning qarashlarini bayon etishda ularni o'z manbalari asosida tavsiflashga va shoshma-shosharlik bilan hukm chiqarmaslikka harakat qilgan. Bu yondashuv zamonaviy pedagogikadagi manbani tekshirish va muqobil talqinni ko'rish talablariga mazmunan yaqin turadi. Alisher Navoiyning axloqiy-ta'limiy asarlarida so'zning mas'uliyati, haqgo'ylik va bilimli bo'lishning axloqiy jihatlari tahlil qilinadi. Kaykovusning pandnoma an'anasidagi asari esa tarbiyani qoida uzatish emas, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali amalga oshiradi: unda har bir nasihat muayyan holat va uning oqibati bilan asoslanadi. Bu usul zamonaviy vaziyatli yondashuvga mantiqan yaqin. Zamonaviy pedagogika nazariyasidan mazkur tadqiqot uchun bir qator manbalar ahamiyatli. F.Vaynert kompetensiya tushunchasini aniqlashtirib, uning har doim vaziyatda namoyon bo'lishini ko'rsatadi; bu qoida baholash usulini belgilaydi. R.S.Piters ta'lim va indoktrinatsiyani farqlash mezonlarini ishlab chiqadi. H.Siygel tanqidiy ratsionallikni ta'limning asosiy ideali deb ko'rsatadi. T.Kelli bahsli masalalarni muhokama qilishda o'qituvchining to'rt rolini ajratib, majburlamay bildiruvchi rolni eng samarali deb baholaydi. D.Hessning kuzatuvlari muhokamaga asoslangan sinflarda o'quvchilarning dalil bilan ishlash qobiliyati yuqori bo'lishini ko'rsatadi. J.Mezirouning transformativ o'qitish nazariyasi dunyoqarash o'zgarishi mexanizmini tushuntiradi, J.Vestxaymer va J.Keynning tasnifi esa tarbiyaviy ish maqsadini aniqlashtirishga yordam beradi. Ko'rib chiqilgan manbalarning tahlili ikki bo'shliqni ko'rsatadi. Birinchidan, milliy ma'naviy meros pedagogik tadqiqotlarda asosan mazmun manbai sifatida, ya'ni iqtibos va misol sifatida ishlatiladi; undagi usul, ya'ni bilim berish va tarbiyalash yo'li esa kamroq tahlil qilinadi. Ikkinchidan, amaliyotni baholashda qatlamlarni farqlash yondashuvi kam qo'llanadi va natijada kamchilik ko'pincha ijrochilarga bog'lanadi, holbuki uning manbai tizimdagi bog'lanish buzilishida bo'lishi mumkin.

Tadqiqotda qatlamli tahlil yetakchi usul sifatida qo'llanilgan. Bu usul amaliyotni yaxlit hodisa sifatida emas, bir-biriga to'liq mos tushmaydigan qatlamlar tizimi sifatida ko'rishni nazarda tutadi va tahlil diqqatini qatlamlararo uzilishlarga qaratadi. Usulning afzalligi shundaki, u kamchilikni muayyan shaxslarga emas, tizimdagi bog'lanish buzilishiga bog'laydi. Shuningdek tarixiy-pedagogik tahlil, tushunchaviy tahlil va loyihalash

usullaridan foydalanilgan. Tarixiy-pedagogik tahlil milliy ma’naviy merosdagi tegishli an’analarni aniqlash uchun qo’llanildi; bunda mumtoz mualliflarga zamonaviy pedagogik qarashlarni nisbat berishdan tiyilindi va ularning asarlaridagi yondashuv tamoyillarigina ko’rib chiqildi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo’lib, unda muayyan muassasalarda empirik o’rganish o’tkazilmagan va statistik ma’lumotlar keltirilmagan.

Birinchi natija me’yoriy qatlamni tavsiflashdan iborat. Bu qatlamda maqsad odatda keng va umumiy tarzda qo’yiladi: yuksak ma’naviyatli, vatanparvar, mustaqil fikrleydigan shaxsni tarbiyalash. Bunday qo’yilishning kuchli tomoni shundaki, u yo’nalishni belgilaydi va tarbiyaning ahamiyatini tasdiqlaydi. Zaif tomoni esa o’lchanadiganlikning yetishmasligidadir: mustaqil fikrlash qanday ko’rinishda namoyon bo’lishi va uni qanday aniqlash kerakligi odatda ochiq qoldiriladi. Me’yoriy qatlamdagi umumiylikni kamchilik deb baholash to’liq to’g’ri bo’lmaydi. Me’yoriy hujjatning vazifasi yo’nalish ko’rsatish bo’lib, u o’z tabiatiga ko’ra umumiy bo’ladi; har bir maqsadni o’lchanadigan ko’rsatkichga aylantirish uning vazifasi emas. Muammo umumiylikning o’zida emas, umumiy maqsad bilan amaliy ko’rsatkich o’rtasidagi oraliq bog’lanishning yo’qligida. Bunday bog’lanishni metodik hujjatlar va fan dasturlari ta’minlashi kerak; agar ular ham umumiy tilda yozilsa, maqsad amaliy qatlamga yetib bormaydi. Ikkinchi natija tashkiliy qatlamga tegishli. Bu qatlamda vazifa alohida fanlar va ma’naviy-ma’rifiy ish doirasida taqsimlanadi, javobgarlik belgilanadi, soat va tadbirlar rejalashtiriladi. Tashkiliy qatlamning o’ziga xosligi shundaki, u o’lchanadigan ko’rsatkichlarni talab qiladi; mavjud ko’rsatkichlar esa asosan miqdoriy o’tkazilgan tadbirlar soni, qamrab olingan talabalar soni, bajarilgan reja foizi. Uchinchi natija amaliy qatlamni ko’rib chiqishdan iborat. Bu qatlamda hal qiluvchi rolni ish turi o’ynaydi. Agar mashg’ulot ma’ruza shaklida kechsa, talaba tinglovchi pozitsiyasida qoladi va uning tahlil qobiliyati ishga tushmaydi. Agar mashg’ulotda matn tahlili, pozitsiyalarni qiyoslash yoki kasbiy vaziyatni muhokama qilish bo’lsa, qobiliyat faollashadi. Amalda birinchi tur ustunlik qiladi va buning sababi pedagogning istagida emas, tashkiliy qatlamning talabida yotadi. To’rtinchi natija qatlamlararo uzilishlarni aniqlashdan iborat. Birinchi uzilish maqsad va baholash o’rtasida: maqsad sifatida mustaqil fikrlash qo’yiladi, baholanadigan narsa esa qatnashish bo’ladi. Bu uzilish eng jiddiy, zero amalda maqsadni baholash belgilaydi: nima o’lchansa, o’sha bajariladi. Ikkinchi uzilish mazmun va usul o’rtasida: mazmun jihatidan mustaqil fikrlash targ’ib qilinadi, usul jihatidan esa tayyor xulosalar uzatiladi. Bunday holatda talaba mazmunni emas, usulni o’zlashtiradi mustaqil fikrlash haqida tayyor xulosalarni yodlaydi va bu natija maqsadga teskari bo’ladi. Uchinchi uzilish fan va tarbiyaviy ish o’rtasida: ular alohida tizimlar sifatida ishlaydi, holbuki tahlil qobiliyati aynan fan mashg’ulotlarida shakllanadi. To’rtinchi uzilish oliy ta’lim va maktab amaliyoti o’rtasida: talaba oliy ta’limda tayyor javoblarni o’rganadi, maktabda esa tayyor javobi yo’q savollarga duch keladi. Bu uzilish bitiruvchi uchun eng og’ir sinov bo’lib, u ko’pincha yosh o’qituvchining bahsli savollardan qochish odatini shakllantiradi. Beshinchi natija milliy ma’naviy merosdagi imkoniyatlarni aniqlash bilan bog’liq. Mumtoz ta’lim an’anasida bilim egallash jarayoni savol berish, e’tiroz bildirish va dalil keltirish orqali kechgan; munozara shakli ilmiy muhitning odatiy qismi bo’lgan. Pandnoma an’anasida tarbiya qoida uzatish emas, hayotiy vaziyatni tahlil qilish orqali amalga oshgan. Bu an’analarda bugungi kunda yetarlicha ishlatilmaydi: mumtoz meros ko’pincha iqtibos manbai sifatida qo’llanadi, uning usuli esa o’zlashtirilmaydi. Oltinchi natija takomillashtirish yo’nalishlarini belgilashdan iborat. Birinchi yo’nalish baholash obyektni o’zgartirish: qatnashish o’rniga ko’rsatilgan qobiliyat baholanishi lozim. Bu yo’nalish birinchi uzilishni

bartaraf etadi va qolgan o'zgarishlarning sharti hisoblanadi, zero baholash o'zgarmasa, boshqa o'zgarishlar barqaror bo'lmaydi. Ikkinchi yo'nalish ish turini o'zgartirish: tadbir va ma'ruza o'rnini tahliliy mashq egallashi kerak. Uchinchi yo'nalish — bahsli masalalarni muhokamaga kiritish, bunda muhokama oldindan tayyorlangan va qoidalari kelishilgan bo'lishi shart. To'rtinchi yo'nalish fan mashg'ulotlari bilan tarbiyaviy ishini bog'lash: har bir ijtimoiy-gumanitar fan o'z materialida tahlil mashqini bera oladi. Beshinchi yo'nalish mumtoz merosning usulini o'zlashtirish: munozara va vaziyat tahlili an'anasini zamonaviy mashg'ulotga olib kirish. Yettinchi natija yo'nalishlarning izchilligiga tegishli. Beshta yo'nalish bir vaqtda joriy etilishi shart emas va amalda bu mumkin ham emas. Izchillik quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiq: avval baholash obyekti o'zgartiriladi, zero u qolgan o'zgarishlarni talab qilib qo'yadi; so'ngra ish turi o'zgaradi, chunki yangi baholash eski ish turi bilan bajarilmaydi; keyin bahsli masalalar kiritiladi, bunga qadar o'qituvchilar tayyorgarligi ta'minlanadi; nihoyat fanlararo bog'lanish va mumtoz merosning usuli o'zlashtiriladi. Bu izchillikda har bir qadam oldingisiga tayanadi. Sakkizinchi natija kutilayotgan natijaning o'lchanishiga tegishli. Yo'nalishlarning samarasini baholash uchun kuzatiladigan ko'rsatkichlar zarur. Bunday ko'rsatkichlar sifatida quyidagilarni taklif qilish mumkin: talabaning notanish matnda tasdiq va dalilni ajrata olishi; muqobil pozitsiyani buzmasdan bayon eta olishi; o'z fikrining zaif jihatini ko'rsata olishi; kasbiy vaziyatga javob tuza olishi. Bu ko'rsatkichlarning umumiy xususiyati shundaki, ular so'rovnoma javobi bilan emas, bajarilgan ish bilan o'lchanadi va shu sababli deklarativ darajadagi buzilishdan xoli bo'ladi.

Taklif etilayotgan yo'nalishlarga nisbatan birinchi e'tiroz quyidagicha: tanqidiy muhokamaga asoslangan usullar milliy an'anamizga mos kelmaydi, zero bizning an'anada ustozning so'zi shubha ostiga olinmaydi. Bu e'tiroz keng tarqalgan, biroq u an'anani bir tomonlama tasvirlaydi. Mumtoz ta'lim muhitida savol berish va dalil talab qilish odatiy amaliyot bo'lgan; ustozga hurmat esa uning fikrini tekshirmaslikni emas, bahsni odob doirasida olib borishni anglatgan. Demak masala hurmat va tanqid o'rtasidagi tanlov emas, tanqidning odob shaklini saqlashdir. Ikkinchi muhokama nuqtasi bahsli masalalarni muhokamaga kiritish xavfiga tegishli. Xavf real: tayyorlanmagan muhokama guruhda keskinlik keltirib chiqarishi mumkin. Biroq muqobil variant ham xavfsiz emas. Muhokamadan chetlatilgan masala talabaning hayotidan chiqib ketmaydi u javobni nazoratsiz manbalardan izlaydi va u yerda muhokama qoidalari yo'q. Shu sababli masala sinfga kiritilishi kerak, faqat tayyorgarlik bilan: mavzu doirasi aniqlanadi, qoidalar oldindan kelishiladi, o'qituvchi materialni oldindan o'zlashtiradi. Uchinchi masala baholash tizimini o'zgartirishning amaliy qiyinchiligiga tegishli. Qatnashishni hisoblash oson va tekshiriladigan; qobiliyatni baholash esa mehnat talab qiladi va subyektivlik xavfini oshiradi. Bu qiyinchilik real, biroq u yengib bo'lmaydigan emas. Yechim mezonlarni oldindan e'lon qilish va yozma shaklda ishlashdadir: yozma tahlil ishi saqlanadi, qayta ko'rib chiqiladi va zarur bo'lganda boshqa o'qituvchi tomonidan tekshiriladi. To'rtinchi masala tadqiqot chegarasiga tegishli. Bayon etilgan uzilishlar nazariy tahlil va umumlashtirilgan kuzatuvlar asosida aniqlangan; ularning har biri qanday tarqalganligi va qaysi muassasalarda qanchalik keskin namoyon bo'lishi o'lchanmagan. Shuningdek takomillashtirish yo'nalishlarining samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali tekshirilishi lozim. Shu sababli taklif etilayotgan yo'nalishlar tayyor yechim emas, tekshirilishi kerak bo'lgan farazlar sifatida qaraladi. Beshinchi masala oila va mahalla institutlarining o'rniga tegishli. Bu institutlar milliy amaliyotning kuchli tomoni hisoblanadi va ularning tarbiyaviy ta'siri

ta’lim muassasasidan kam emas. Biroq ularning roli bir ma’noli emas: ular talabada barqaror qadriyat asosini shakllantirishi ham, muayyan qarashlarni muhokamasiz qabul qilish odatini mustahkamlashi ham mumkin. Shu sababli ta’lim muassasasining vazifasi bu institutlarga qarshi turish emas, ular bergan asosni anglangan va asoslangan darajaga ko’tarishdir. Oltinchi masala o’qituvchining tayyorgarligiga tegishli. Taklif etilayotgan yo’nalishlar professor-o’qituvchidan mavzuni bir necha nuqtai nazardan bilishni, o’z pozitsiyasini dalil bilan asoslashni va talabaning qarshi fikriga xotirjam munosabatda bo’lishni talab qiladi. Bu talab yengil emas va uni e’tibordan chetda qoldirish yo’nalishlarning amalga oshmasligiga olib keladi. Shu sababli har qanday o’zgarish o’qituvchilar uchun tayyorgarlik bosqichini o’z ichiga olishi kerak; aks holda yangi talab eski usul bilan bajarilishga uriniladi va natija oldingisidan farq qilmaydi.

XULOSA

Olib borilgan tahlil milliy ta’lim amaliyotidagi asosiy muammo me’yoriy maqsadlarning noaniqligida emas, qatlamlar o’rtasidagi bog’lanishning uzilganligida ekanini ko’rsatdi. Maqsad to’g’ri qo’yilgan bo’lishi mumkin, biroq u baholash tizimida o’z ifodasini topmasa, amaliy qatlamga yetib bormaydi. To’rtta uzilish aniqlandi: maqsad va baholash o’rtasida, mazmun va usul o’rtasida, fan va tarbiyaviy ish o’rtasida hamda oliy ta’lim va maktab amaliyoti o’rtasida. Ular orasida birinchisi hal qiluvchi ahamiyatga ega, zero amalda maqsadni baholash belgilaydi: nima o’lchansa, o’sha bajariladi. Takomillashtirish yo’nalishlarining izchilligi alohida qayd etildi: ular bir vaqtda emas, ketma-ket joriy etilishi lozim va bu ketma-ketlikda birinchi o’rinni baholash tizimidagi o’zgarish egallaydi. Har bir keyingi qadam oldingisiga tayanadi, shu sababli tartibning buzilishi natijaning pasayishiga olib keladi. Milliy ma’naviy merosdagi munozara va vaziyat tahlili an’analari yetarlicha ishlatilmayotgani qayd etildi. Mumtoz meros ko’pincha iqtibos manbai sifatida qo’llanadi, uning usuli esa o’zlashtirilmaydi; holbuki aynan usul bugungi pedagogik vazifalar uchun qimmatli. Tadqiqotning uslubiy xulosasi ham e’tiborga loyiq. Ta’lim amaliyotidagi muammolarni baholashda diqqatni ijrochilarning sa’y-harakatiga emas, tizimdagi bog’lanishlarga qaratish samaraliroq natija beradi. Ish shaklining tadbirga yo’naltirilganligi pedagogning tanlovi emas, baholash tizimining talabidan kelib chiqadi; shu sababli talabni o’zgartirmay turib tanlovni o’zgartirishni kutish asossizdir. Takomillashtirishning beshtayo’nalishi taklif etildi: baholash obyektni o’zgartirish, ish turini o’zgartirish, bahsli masalalarni tayyorlangan muhokamaga kiritish, fan mashg’ulotlari bilan tarbiyaviy ishni bog’lash va mumtoz merosning usulini o’zlashtirish. Keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo’nalishlar: uzilishlarning tarqalish darajasini empirik o’rganish; taklif etilgan yo’nalishlarni tajriba-sinovdan o’tkazish; qobiliyatni baholash mezonlarini batafsil ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
2. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: O’qituvchi, 1986.
4. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub // Mukammal asarlar to’plami. – Toshkent: Fan, 1998.
5. Peters R.S. Ethics and Education. – London: George Allen & Unwin, 1966. – 333 p.
6. Kelly T.E. Discussing Controversial Issues: Four Perspectives on the Teacher's Role // Theory and Research in Social Education. – 1986. – Vol. 14, No. 2. – P. 113–138.

**“Pedagogik ta’lim va tarbiya
transformatsiyasida fundamental,
amaliy va innovatsion
tadqiqotlarning konseptual
asoslari” mavzusidagi Xalqaro
ilmiy-amaliy anjuman materilalari
to‘plami**

23.06.2026

**Proceedings of the International
Scientific and Practical
Conference on “Conceptual
Foundations of Fundamental,
Applied, and Innovative
Research in the Transformation
of Pedagogical Education and
Upbringing”**

7. Siegel H. Educating Reason: Rationality, Critical Thinking and Education. – New York: Routledge, 1988. – 208 p.
8. Mezirow J. Transformative Dimensions of Adult Learning. – San Francisco: Jossey-Bass, 1991. – 247 p.
9. Weinert F.E. Concept of Competence: A Conceptual Clarification // Defining and Selecting Key Competencies. – Seattle: Hogrefe & Huber, 2001. – P. 45–65.
10. Hess D.E. Controversy in the Classroom: The Democratic Power of Discussion. – New York: Routledge, 2009. – 194 p.